

RENDAHAGYÓ RECENZIO TAKÁCS PÉTER ÚJ SOMLÓ KÖTETE KAPCSÁN*

Zódi Zsolt

egyetemi docens, tudományos munkatárs

Budapesti Corvinus Egyetem, MTA TK Jogtudományi Intézet

Takács Péter kötete két kérdést vetett fel bennem, és ebben az írásban erre a két kérdésre keresem a választ.

Az első kérdés az, hogy vajon lehet-e Somlóról bármi újat mondani, a második pedig az, hogy tud-e ma nekünk Somló újat mondani.

Ami az első kérdést illeti, Somló művei elérhetők, többet újra is közöltek, és még a kéziratban maradt írásainak is szinte minden kis forgácsa nyilvánosságot kapott.¹ Az életének meglepően sok mozzanata igen jól dokumentált, és Andreas Funke és Sóllyom Péter jóvoltából nemrégiben a naplójegyzetei is megjelentek.² Kétségtől igaz, hogy a szocialista korszakban Szabó Imre inkriminált könyvében³ csúnyán elbánt Somlóval is, de azt azért túlzás lenne állítani, hogy ez volt az egyetlen hang ebben a korszakban. Litván György⁴, Nagy J. Endre⁵, Varga Csaba⁶ igen gondosan okadatolt és tárgyilagos, (sőt, olykor kifejezetten a másik irányban elfogult) írásai, azt hiszem jóval nagyobb hatást gyakoroltak a tudósközösségre, mint Szabó – ma már megmosolyogtató – kirohanásai. Somló a magyar szociológia alapító atyáinak Pantheonjába is bekerült még a '70-es években. Tehát talán nem teljesen világos, miért is van szükség egy újabb Somló-kötetre.

Az én válaszom mégis pozitív lett, amikor végigolvastam Takács Péter könyvét. Igenis lehet Somlóról újat mondani, és Takács Péter kötete mond is sok újat.

A kötet háromféle szöveget tartalmaz. Egyrészt olyan Somló Bódog által írt állambölcseleti szövegeket, amelyek már vagy a szerző életében megjelentek (Machiavelli, Platón államtana), vagy később közölték őket – részben Varga Csaba a '80-as években, részben maga a kötet szerkesztője. Ezek az írások általában viszonylag nagyobb terjedelműek,

* TAKÁCS Péter (szerk.): *Állambölcseleti töredék. Somló Bódog írásai és hátrahagyott jegyzetei egy megírt tervezett Állambölcseletről*. Budapest, Gondolat, 2016. 264.

¹ Ebben a tekintetben Varga Csaba végzett úttörő munkát. Pl. VARGA Csaba: „Somló Bódog jegyzetei Arisztotelész állambölcseletéről” *Magyar Filozófiai Szemle* 1981/6. 816–819. és uő.: „Somló Bódog jegyzetei Augustinus állambölcseletéről” *Állam- és Jogtudomány* 1985/4. 777.; SOMLÓ Bódog: „Állambölcseleti jegyzetek” [köz-zétette Varga Csaba] *Állam- és Jogtudomány* 1985/ 2. 363–373.

² FUNKE, Andreas - SÓLYOM Péter (szerk.): *Verzweifelt objektiv. Tagebuchnotizen und Briefe des ungarischen Rechtsphilosophen Felix Somló (1873–1920)*. Köln – Weimar – Wien, Böhlau Verlag, 2013.

³ SZABÓ Imre: *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon*, Budapest, Akadémiai Kiadó 1955

⁴ LITVÁN György: „Egy magyar tudós tragikus pályája a század elején: Somló Bódog (1873-1920)” *Valóság* 1973/8. 32-42.

⁵ NAGY J. Endre: „Erény és tudomány: Vázlat Somló Bódog gondolkodói pályájáról” *Világosság* 1981/12. 764-772.

⁶ VARGA Csaba: „Somló bódog esete a pécsi jogakadémiával” *Jogtudományi Közöny* 1980/8. 543-546;

és gondolatilag is lekerekítettek. Másrészt a kötetben találhatunk rövidebb, részben még közzé nem tett írásokat, amelyek – bár Takács Péter kifejezetten tiltakozik a „forgács” szó ellen – inkább tekinthetők Somló egy-egy szerző olvasása közben keletkezett jegyzeteinek, gondolattörödékeinek, semmint kiérlelt gondolatmeneteknek.

Végül a harmadik típus a Somlóról szóló hosszabb textusok csoportja, valamint az azokat kiegészítő dokumentumok és képek. Előbbi három tanulmányt jelent: Varga Csaba visszaemlékezését, amelyet a kéziratos Somló hagyatékából elsőként közölt állambölcseleti jegyzeteihez írt bevezető tanulmányok folytatásaként lehet felfogni, valamint Takács Péter két nagyszerű tanulmányát. Az első Somló állambölcseleteiről szól, a második egy hosszabb lélegzetvételi pályakép. Végül, e körbe tartoznak a kötetben közölt, Somló életének egy-egy aspektusát felvillantó és nagyjából itt először közölt források, dokumentum, képek.

Az államelméleti töredékek egy részét, ahogyan már jeleztem, korábban kiadták. Van azonban egy kb. öt oldalnyi részlet, amely még nem jelent meg. Ez az öt oldal a „fajkérdésről” és a „zsídókérdésről” szól.

A kiadatlan szövegtöredékekkel számomra – és ez teljesen szubjektív – egyenértékűek a még kiadatlan Somlóról szóló dokumentumok. Itt például találhatunk két eddig nem látott fényképet Somlóról – egyelőre az ismert harmadikkal együtt ez az összes, ami fennmaradt róla. Itt adja közre a szerkesztő Somlónak a máramarosszigeti református líceumba állásért történt folyamodását követően szüleinek írt keserű hangú levelét is. Valamint itt található két igen érdekes, és a korszakot jól illusztráló dokumentum. A népköztársaság idején tett eskü szövege, amelyben a formanyomtatványon egyszerűen áthúzták a régi rendszerre utaló szövegeket, így lett a „legfelsőbb elhatározással” kinevezetből „a miniszter tanácsi rendelettel” kinevezett. Továbbá itt olvashatjuk azt a rövid, de annál drámaibb tartalmú, a forradalmak lecsengését követően az egyetemi igazoló bizottság által írt levelet is, amelyben a bizottság Somlót „igazoltnak jelenti ki”, ezzel már hivatalosan is a „másik” (nem forradalmár és nem progresszív) oldalra sorolva őt. Hasonlóan megrázó látni, hogy Somló sírja nem maradt fenn: a fényképek csak az újonnan állított és régebbi emlékkövet, és a sír helyén álló sírkövet mutatják – egy beszántott sír hült helyét.

Szerintem azonban – és ezzel a szerkesztő szerénysége okán bizonyosan vitatkozna – a kötet legértékesebb része a Takács Péter által írt két hosszabb Somló-tanulmány.

Az első ezek közül Somló államelméletével foglalkozik. A szerző állítása szerint ugyanis Somlónak – részben a korszakaihoz igazodóan is – nemcsak hogy volt ilyen elmélete, hanem legalább három államelmélete volt. Az első az „Állami beavatkozás és individualizmus”-ban, Somló habilitációs dolgozatában található. Igaz, ez inkább még általános társadalomelméletnek minősíthető, és ahogyan Takács Péter helyesen megállapítja, az „igazi” állami beavatkozásról szinte semmit nem mond: inkább az állam és a társadalom viszonyát, és ezen belül az állami szabályozás szerepét feszegeti, ezt azonban szellemesen, vagy hogy Takács Pétert idézzük, „eleven módon”.

Somló második államelmélete maga a *Juristische Grundlehre* – állítja a szerző, és ezzel ismét egyet kell értenünk. A *Grundlehre*-ben egy teljesen eredeti államelméleti fogalommal is találkozhatunk, mégpedig a *Rechtsmachth* (joghatalom) fogalmával. A *Rechtsmacht* egyszerre norma és fakticitás, a két aspektus egyesülése, együtt jelen levése. A szerzőnek itt található, Somlóról szóló elemzése nemcsak azért magával ragadó, mert pontos és tárgy-szerű, hanem azért is, mert szakít a hasonló elmélettörténeti jellegű tanulmányok azon rossz tulajdonságával, hogy az ismertetett szerzőről semmiféle kritika nem megengedett. Takács Péter itt ugyanis nagyon határozottan kifejti, hogy a *Rechtsmacht* fogalmában hatalmas ellentmondások feszülnek: Somló a tüzet és a vizet igyekezett itt összeképezni (179.).

Végül Somló harmadik államelméletét azok az írások is képviselik, amelyeket e kötetben is olvashatunk, a Prima Philosophia megírásának feladása után, a Somló élete legvégén keletkezett írások. Ezekben a „múltról beszélő, de a jelenről szóló” Somlóval állunk szemben – mondja Takács Péter. És valóban: nemcsak a most elsőként közölt, hanem a már korábban közzétett írásokban is állandó áthallások vannak, amelyeket persze az apolitikussá váló (vagy inkább arra vágyó) Somló „örök igazságoknak” állít be. Ezek az örök igazságok képezik az új – végül meg nem írt – államelmélet alapvonalait. Ez már egy *nem jogi* államelmélet, amelynek középpontjában csupa-csupa akkor a „levegőben lógó” probléma áll. Az autoritás (igazolt hatalom) kérdése, a faji kérdés, a szocialista utópia problémái, hogy csak hármat említsünk.

Takács Péter a maga igen pontosan okadatolt stílusában egy Somló *munkásságáról* szóló 32 oldalnyi hosszúságú átfogó tanulmányt is közzétesz a kötetben. Az írás sok, itt elsőként közölt forrást is megidéz, és Somló életének bizonyos aspektusait egészen élesen világítja meg. Ilyen nyomtatásban első alkalommal⁷ közölt forrás például Szladits Károly Somlóhoz írt levele, amely a nagyváradi ügy nyomán keletkezett (199. o.). Ugyanilyen hiánypótló Takács Péter gyűjtése Somló kortársaival folytatott vitáiról, amelyek egy részéről én is csak itt olvastam először (202. o.). Somló barátságainak és szerelmeinek külön oldalakat szentel a szerző (204–206. o.), és egészen átélhetően – némi áthallásokkal – mutatja be a budapesti jogi kar századfordulós miliójét és az ottani tehetségtelen, szellemileg impotens tanári kart, Somló 1919–20-as ottani éveivel kapcsolódóan (211. o.). Mindezt természetesen számos magyarázó lábjegyzettel együtt kapjuk. A lábjegyzetek bősége és pontossága egyébként nemcsak itt jellemző, hanem a Somló-kéziratoknál is, ahol szinte minden apró adathoz találunk magyarázatokat és kiegészítéseket. Ráadásul a kötetet egy névmutató is kiegészíti. Külön öröm, hogy Takács Péter a *Jog, állam, politika* 2016/4. számának hasábjain további forrásokat is közzétett.

Mindez azt hiszem fényesen bizonyítja, hogy az első kérdésre a válasz valóban igenlő: lehet még Somlóról újat mondani. Lehet, hogy már nincs, vagy alig van elsődleges, kiadatlan forrás, de a jogfilozófus és állambölcsező Somlóról szóló interpretációk azért még messze nem olyan számosak, hogy ne lehetne újat mondani mellettük, és ezt Takács Péter meg is teszi.

A másik kérdés az elsónél sokkal szövevényesebb, és teljes bizonyossággal nem fogom tudni megválaszolni, azt hiszem. Tehát az a kérdés, vajon mi újat mondhat maga Somló, a somlói elmélet, és különösen Somló mint államelméleti gondolkodó nekünk? Talán már az is kérdés, van-e értelme a könyv címében szereplő államelméletet tanulmányozni, sőt egyáltalán erről a műfajról beszélni? Ha van, akkor további kérdés, hogy Somló gondolatai maradandók-e ezen a területen? Hiszen szokásosan őt inkább jogelméleti gondolkodónak tekintjük, a *Juristische Grundlehre* megalkotójának, a parancselmélet austini örökségét a kontinensen meghonosítani próbáló tudósnek. És mindez hozza magával az igazi nagy kérdést: általában mit ad, mit adhat nekünk a magyar jogbölcselet? Érdemes-e ezt a hagyományt tanulmányozni? Tudományelméleti közhely, hogy a társadalomtudományokban bizonyos nagy elődök nemcsak történeti szempontból érdekesek, hanem, amennyiben gon-

⁷ A szerző jelzi, hogy a levelet online módon Sólyom Péter a Somló Bódog Társaság Facebook-oldalán közzélte 2011-ben először.

dolataik a jelenkori diskurzusok részévé tehetők, akkor élő, eleven erőként is hathatnak. Ki vitatná vajon, hogy Max Weber, Talcott Parsons, Jeremy Bentham, Karl Marx és John Stuart Mill gondolatai nem alakítják máig a szociológiai, társadalomelméleti és politikai filozófiai diskurzusokat? De igaz-e ez a magyar jogbölcseleti hagyományra? És tágabban: alkottak-e valami olyan eredetit és maradandót a magyar jogfilozófusok, és köztük Somló, amely valóban eleven erőként hathat ma is? Vagy az a helyzet, amit Szabó Miklós a „periféria kishitű és önpusztító attitűdjeként” jellemez, hogy „ami olyan, mint a centrumban, az másolat, ami pedig más az érdektelen és érdemtelen”⁸

Ezekre a kérdésekre tehát már jóval bajosabb a válasz.

Mindjárt itt van tehát az a fókuszpont, amelyet Takács Péter a könyvében vizsgál: az államelmélet. Német nyelvterületen a tárgyat (az *allgemeine Staatslehre*-t) máig tanítják, monográfiák születnek ezzel a címmel⁹. A magyar jogi egyetemeken azonban meggyengült ez a tárgy, és ahol még van „államelmélet” ott esetleg politikai filozófiát, vagy alkotmányelméletet oktatnak a keretei között. Ami igazán érdekes, hogy ugyanakkor megerősödőben van az államelmélet egyik „anya-diszciplínája” az államtudomány, amely újra önálló képző-intézménnyel, doktori címmel és diplomával rendelkezik. Ha van államtudomány, akkor bizonyára erősödni fog az államelmélet is – gondolhatnánk. Úgy vélem, hogy az államelmélettel kapcsolatos dilemma szorosan összefügg a rendszerváltás utáni korszak orientációs váltásaival. Amíg a liberális demokráciák, és ezen belül is az angolszász elméletek felé orientálódott a gyakorló jogász szakma és az elmélet is, addig az államelmélet határozottan gyengült. Most azonban úgy tűnik hangsúlyváltás következett be, és lehetséges, hogy a „government” fogalmát lassan felülírja a „Staat” eszméje. Ebből a szempontból nézve tehát lehet értelme és aktualitása Somló államelméleteivel foglalkozni.

Az államelméleti problematikához kötődik az a kérdés, amit talán úgy formulázhatunk, hogy vajon tud-e úgy újat mondani nekünk Somló, hogy közben egy letűnt kor *beszédmódját* beszéli. Ez különös élességgel vetődik fel épp a korábban említett kiadatlan részlet, Somló „zsidókérdésről” írott töredéke kapcsán. Itt azt láthatjuk, hogy egyfelől a Somló által fajkérdésként exponált gondolatmenetet ma már nagyjából a nyelvi és etnikai kisebbségek, vagy a nacionalizmusok tematikájába sorolják, másfelől pedig a zsidó „fajról” abban a beszédmódban, amelyben Somló – maga is asszimilálódott zsidó – beszél, ma egészen egyszerűen már nem lehet beszélni. Somlónak a zsidó „fajjal” kapcsolatos gondolatmenete egyébként azon alapszik, hogy a zsidóság túlságosan racionális, és kigúnyol minden babonát és hagyományt, amely az elgondolt ésszerűnek ellentmond, s ha olyan rétegekre bukkan, akiknek az érdeke egybeesik ezzel, akkor próféta és népvezér lesz. „Csak így nyer magyarázatot az a rejtély, hogy a nép szemében egyébként visszataszító alakok hogyan tehettek rá olyan befolyást és hogyan válhattak vezéreivé Európa nagy részében.” (26. o.)

De valójában a kérdés absztrakt változata a legégetőbb: egyáltalán és általában bír-e inspiráló erővel Somló, vagy a többi magyar jogfilozófus, a magyar jogfilozófia? Beszélnek-e hozzánk ezek a munkák úgy, hogy mi válaszolunk, és saját gondolatainkban továbbfűzzük az általuk kimondottakat, vagy már túl nagy a távolság? Úgy vélem, – és lehet hogy tévedek – hogy sajnos a többségi álláspont ezzel kapcsolatban, ha tetszik,

⁸ SZABÓ Miklós: Megkísérett humanizmus. *Előszó a második világháború előtti magyar jogbölcseleti gondolkodás történetéhez* in Loss et al: Portrévázlatok, Bíbor, Miskolc 1.

⁹ Pl. Karl Doehring: *Allgemeine Staatslehre*, Heidelberg: C.F. Müller 22000, Martin Kriele: *Einführung in die Staatslehre: Die geschichtlichen Legitimitätsgrundlagen des demokratischen Verfassungsstaates*, Stuttgart, etc.: Kohlhammer, 2003

ha nem, az, amelyet Szabó Miklós a fentebbi idézetben, egyébként mint általa rögvest megcáfoltat megfogalmazott. Mivel a magyar jogbölcseletben nincsen igazán originális gondolat, beszédmódja pedig elavult, ehhez saját kutatásainkkal csatlakozni nagyon nehéz. A magyar jogbölcseleti hagyomány így lehet egyfajta érdekesség, és mint „családtörténet” talán izgalmas is, de a jelenkor problémáinak megértését, a fontosnak tartott nemzetközi tudományos diskurzusokhoz való hozzászólást, az azokba való bekapcsolódást inkább csak akadályozza, mint elősegíti, – hiszen már a maga idejében sem volt igazán eredeti. Ezt az álláspontot ugyan kevesen vallják nyíltan, de igen sokan szavaznak rá a tollukkal: mindazok, akik úgy művelik a jogelmélet egy-egy ágát, hogy eközben szemük elsiklik a magyar jogbölcselet ugyanabban, vagy kapcsolódó tárgyköreiben született írásai felett.

Ettől függetlenül mégis gondosan ápoljuk ezt hagyományt. De inkább csak mint *muzeális tárgyat* jobb esetben, vagy épp bazári látványosságot a rosszabbikban. Ilyenkor valami olyasmit mondunk, hogy a beszélgetés az elődeinkkel lehet, hogy nem járul már hozzá a mostani kutatási témáinkhoz, de mégis sajátos tudományos önértékkel bír, és *erkölcsi kötelességünk*. Takács Péter könyve már rögvest az előszóban jelzi, hogy ezen az állásponton van. Sőt több ponton utal arra is, hogy még ennél többet is belelát a somlói hagyatékba.

Így azt hiszem. ha állást kellene foglalni, akkor én azt mondanám, hogy Somlóról kell beszélni, de gondolatmenetét már nem lehet folytatni. Hiába a gondolati elevenség a részletekben, ha a beszédmód és a rendszer avítt. A beszédmód nem tűnik talán fontosnak, de szerintem a társadalomtudományokban nagyon is az: ez nemcsak a fogalomképzetet, a kiinduló elméleti kereteket, hanem az egyáltalán elmondható dolgokat is jelenti, és ő maga is éppúgy része a tudományosság kánonjának, mint az, hogy a természettudományok mit tartanak bizonyítottnak, milyen módszereket fogadnak el a kísérletezésben és ezek dokumentálásában. És ez magyarázat a centrum-periféria problémára is: a beszédmódok *megváltozása* éppúgy nem indulhat a perifériáról, ahogyan például az öltözködés és a divat megújulásai is a divatközpontokból gyűrűznek tova. Ami a periférián keletkezik és nem illeszkedik a bevett beszédmódokba, az legfeljebb egzotikus és különös, rosszabb esetben viszolyogtatóan provinciális és nevetséges lesz. Szabó Miklós a '90-es évek elejének eufóriájában cáfolta ezt, de szerintem az idő nem őt igazolta. Abban talán igaza van Takács Péternek, hogy Somló gondolatai „szellemi elevenséget” mutatnak a részletekben (10. o.), de azt látjuk, hogy valahogy mégsem lesznek a ma kutatóinak kiindulópontjai.

Ezzel azt a kérdést elintéztünk is tekinthetnénk, de ugyanakkor azt is érezzük, hogy bár a hagyomány nem szöhető bele a mai elméleteibe, mégis valahogy többet ad, mint egy muzeális tárgy és holt szöveg, és az erkölcsi kötelességnél is több van benne. Lehet, hogy nem tudjuk felhasználni a gondolatokat a ma problémáinak megoldásához, de hűvös objektivitással, kívülállóként sem tudunk rátekinteni: újra és újra izgalommal tölt el bennünket, ha odafordulhatunk hozzá, ha bíbelődhetük vele. Mi lehet ennek a magyarázata? Azt hiszem itt érdemes felidézni a könyvben szereplő két Somló gondolatmenetet: mindkettő saját korábbi önmagával szemben gyakorolt kíméletlen kritika. Az első a tudományos szocializmussal kapcsolatban leírt szinte önkínzó bekezdései. (Mint ismert, Somló fiatalkorában nemcsak kacérkodott a marxizmussal, hanem a nagyváradi ügy kapcsán – akaratán kívül – szinte a leghangosabb szószólójává is vált. Somló felolvasása után, amely „társadalmi haladásról” szólt, és Ady ad róla hírt, a nagyváradi jogakadémia konzervatív tanárai felirattal fordulnak a miniszterhez, Somló felfüggesztését kérve. Végül azonban Somlót nem függesztik fel.) Így különösen megkapó, ahogyan a tudományos szocializmust „elintézi”. Szerinte ugyanis nem utópisztikus és tudományos szocializmus van, hanem idealisztikus és pozitivistikus. Azért téves tudományos szocializmusnak nevezni a valójában a pozitívizmus

talaján álló tanítást, mert ezzel épp a pozitivizmus tévedésébe esünk, hiszen azonosítjuk a „tudományosságot” a „pozitivizmussal” (34. o.). A másik megkapó és elgondolkodtató töredéket is a kiadatlan részletek között találjuk. Itt Somló arról ír, hogy a forradalom idején az állam játékszerré válik, és „mindenki, aki csak akarja, magához veheti az állam gépezetének egy darabját, és nekiállhat vele államosdit játszani” (22. o.). Mint az ismert, Somlót az öszirózsás forradalom vihara még a minisztertanács ülésére is elsodorja (210. o.). Ennek fényében nem nehéz felfedezni a személyes hátteret és önkritikát az idézetben.

Ezek – és más a könyvben található mozzanatok – adják szerintem a kulcsot ahhoz, hogy miért több mégis a Somló hagyaték – és a többi magyar jogbölcseleő hagyatéka is – mint holt szöveg, és mint kívülről személhető hagyomány, miért szeretünk vele foglalkozni. Takács Péter a könyvével ugyanis nemcsak a jogbölcseletet feldolgozó hagyományhoz csatlakozott, hanem egy másik hagyományhoz is, amely a magyar jogbölcseletről és különösen a Somlóról szóló beszédmod háború utáni hagyománya: a szenvedélyes, önkritikus, moralizáló, pszichologizáló, önmarcangoló, mélabús, és finom, vagy épp durva politikai áthallásokat tartalmazó szövegek hagyományához is, amelyet a Szabó Imre könyv alapoz meg, (az egyik irányban és elég durván) s aztán Litván György, Nagy J. Endre, Sólyom Péter és Andreas Funke, Schweitzer Gábor és Halász Iván,¹⁰ Fleck Zoltán,¹¹ és talán egy kicsit a jelen sorok szerzője visz tovább (a másik irányban és kicsit talán fonomabban) A személyes hangnem alól talán az egyetlen kivétel Szabadfalvi József, a magyar jogbölcselet talán legértőbb kutatója, akinek egy kicsit jobban sikerül távolságot tartania.¹²

Mi hát a magyarázata ennek a kialakult hagyománynak? Itt már csak találgatni tudok. Somló esetében a drámai *suicidium* mellett az, hogy Somló sorsa bennünket, jogtudósokat nagyon mélyen és nagyon személyesen szólít meg, és kulcsfontosságú morális kérdéseket tesz fel. Mert Somló *mi magunk vagyunk*, a története a mi történetünk. Magunkat látjuk a sorsában, ahogyan elutasítják a jogakadémián. Mi vagyunk a saját fajukat szapuló zsidók, a kommunisták, a fiatalon szájhősök és vétkezők, középkorúan sikert szomjazók, később a gyávák, a barátaikat, és eszméiket megtagadók, az igazoltak, és az öngyilkosságra készülők.

Mi vagyunk például akik *gőgösen lenézzük a politikusokat* – egykori barátainkat és egyetemi évfolyamtársainkat –, de közben irigyeljük is őket. Nemcsak a pillanatnyilag anyagiilag gondtalan életüket, hanem hogy befolyásuk lehet a dolgokra, hogy valódi döntéseket hozhatnak, és ezekkel a döntésekkel sorsokat befolyásolhatnak, hogy tétje van annak, amit csinálnak. Irigyeljük a hatalmat, de nem mondjuk ezt ki, inkább csak azt mondjuk „én a tudomány világában vagyok otthon” -akárcsak Somló. De azután egy helyettes államtitkári, egy miniszteri, egy nagyköveti, egy alkotmánybírói pozíció, és kiderül, talán nem is olyan fontos a tudomány. Ugyanakkor nem tudjuk, mit kezdjünk ezzel az ambivalens viszonyal. Egyébként a látszat ellenére Somló sem tudta.

Azután mi magunk vagyunk, akik nem tudjuk hányadán is állunk a *nyugati tudományal*. Kénytelenek vagyunk igazdoni hozzá, mert voltaképp ez az egyetlen igazi elismerés. Mérjük, pontozzuk, hasra esünk előtte. Somló az egyetlen sokat idézett jogtudományi

¹⁰ SCHWEITZER Gábor – HALÁSZ Iván: „Peregrináció germániában: Somló Bódog a lipcei és a heidelbergi egyetemen (1896-1897)” *Jogtudományi Közöny* 2010/6. 286-297.

¹¹ FLECK Zoltán: „A körülmények kényszere –Somló Bódog: Állami beavatkozás és individualizmus” *Tolle Lege* 2011/1.

¹² Szabadfalvi József tucatnyi írást tett közzé Somlóról, így csak példaként SZABADFALVI József: „Bódog Somló – The »Representative Man« of Hungarian Legal Philosophy” in Zoran Pokrovac (szerk.): *Rechtswissenschaft in Osteurope: Studien zum 19. und frühen 20. Jahrhundert* (Frankfurt am Main: Klostermann 2010) 375-389.

szerző nyugaton – mondjuk. De egy amerikai PhD-hallgató *Harvard Law Review*-ban megjelent dolgozatát többen idézik egyetlen év alatt, mint Somlót összesen 1917 óta. S ha ezzel szembesülünk, mit tudhatnánk felmutatni, mint azt, hogy ez a mi hagyományunk, s nekünk ekkor is sokat ér, hogy a nyugat tán elfeledte.

És mi magunk vagyunk, akik nem tudjuk hányadán is állunk magával *ezzel a hagyománnyal*. Amikor kiállnak a Werbőczytől ájultak, kicsit elhúzzuk a szánkat, de azután mi magunk idézünk Werbőczyt, Deákot, Somlót, Szladitsot, Szászy-Schwartz-ot, Conchát, és Magyaryt, (és sorolhatnánk), miközben belül bizonytalanok vagyunk az életműveik értékével kapcsolatban, és valódi párbeszédet – ahogy fentebb részletezem – ritkán folytatunk velük.

És azt hiszem az is a baj, hogy ez az agyonpolitizált hagyomány végső soron *nem ad nekünk stabil alapokat és magabiztosságot* – hiszen az lenne a legfontosabb a hagyományokban, hogy magabiztosságot adjanak, mint arisztokrata-csemetének az ősök olajfestményei a falon, és a róluk mesélt anekdoták a családi asztal körül. Mert a mi anekdotáink a kollégák feliratairól, feljelentéseiről, igazolási eljárásokról, kurta és dicstelen miniszterségekről, a példakép-országaink frakkos urai által véghez vitt – de persze nemcsak egyedül nekik köszönhető – országcsonkításról, öngyilkosságokról, majd sírok beszántásáról, az elődök gyalázásáról, majd érdemükön felüli túlzott dicséretükről szólnak.

Mikor lesz ehhez a hagyományhoz tartozni boldog, felemelő, pozitív érzés?